

Biseksualių asmenų patirtys ir biseksualios socialinės tapatybės formavimasis Lietuvoje

DARJA LYZENKO

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Dėl vyraujančios homofobijos ir heteronormatyvumo Lietuvoje biseksualumas traktuojamas kaip neigiamas reiškinys. Pagrindinis šio tyrimo tikslas – išskirti esminius socialinius sunkumus, su kuriais susiduria biseksualūs asmenys Lietuvoje, ir išanalizuoti, kokį poveikį šie sunkumai daro biseksualios socialinės tapatybės formavimuisi. Teorinis darbo pagrindas yra Henrio Tajfelio socialinės tapatybės teorija ir LGB (lesbietės, gėjus, biseksualo) tapatybės vystymosi raida. Siekiant tyrimo tikslo imta 11 pusių struktūruotų interviu iš Lietuvoje gyvenančių biseksualių vyrų ir moterų. Tyrimas parodė, kad vienareikšmiškai perteikti biseksualių asmenų santykį su socialine tikrove sudėtinga. Viena vertus, biseksuali socialinė tapatybė Lietuvoje formuojasi labai vangiai, nes susiduriama su daugybe kliūčių. Kita vertus, informantai beveik vienbalsiai teigė, jog jiems, kaip biseksualams, Lietuvoje „gyventi yra lengviau“ negu homoseksualios orientacijos asmenims. Esminė to priežastis – galimybė kaitalioti tapatybes ir dažniausiai sakyti „tik pusę tiesos“. Todėl galima daryti paradoksalią išvadą, jog priežastys, lemiančios sunkesnę biseksualios socialinės tapatybės formavimąsi, iš esmės sutampa su aplinkybėmis, kurios suteikia šiems žmonėms ir laviravimo tarp tapatybių galimybę, socialiai palengvindamos jų gyvenimą.

Raktažodžiai: biseksualumas, socialinė tapatybė, LGBT, tapatybės formavimasis, bifobija, monoseksizmas.

Keywords: *bisexuality, social identity, LGBT, identity formation, biphobia, monosexism.*

[Biseksualas] [...] yra toks žmogus, kai jam ir taip, ir taip yra gera, bet jis turėtų būti laisvas. Jį neturėtų kankinti [...]. Jam gerai su tuo žmogum, ir jis būna su tuo žmogum. [...] Jisai neturėtų savęs laužyti, neturėtų galvoti ryte pabudęs, „ar *tikrai* ten geriau“, „nu gal *ten* vis dėlto“, „nu kaip iš tikrųjų yra“, „bet taip negali būti.“

Inga, 38 m.¹

¹ Viena iš tyrimo dalyvių. Informantų vardai pakeisti, jų kalba netaisyta.

Tu mane sutinki kas dieną,
Tu manęs niekada nematai,
Tu nenori pakeisti nieko,
Tu svajoji gyvent kitaip.
[...]
...Ir aplinkui visi mums priešai,
mes ir patys jiems priešai čia.

Foje „Aš čia esu“

Įvadas

Seksualumo diskursas Lietuvoje tik neseniai vis dažniau ėmė rodytis dienos šviesoje. Tokios temos kaip heteroseksualumas ir homoseksualumas, nors jau ir nebėra tabu, vis dėlto laikomos *papildomomis* ir nereikalingomis. Tiek viešojoje, tiek privačiojoje erdvėje dažniausiai girdimi tik žmonių, laikančių save heteroseksualiais, balsai. Kur kas rečiau viešai išsakomos homoseksualių asmenų patirtys. O apie biseksualią visuomenės dalį apskritai tylima, išskyrus faktą, jog šie žmonės domisi tiek vyrais, tiek moterimis. Patys biseksualai savo patirtis neretai *sulydo* arba su homoseksualų, arba su heteroseksualų patirtimis.

Biseksualumas Lietuvoje, heteronormatyvinėje visuomenėje, yra marginalizuojamas. Tai vyksta dėl daugelio priežasčių. Visų pirma, absoliuti Lietuvos gyventojų dauguma traktuoja homoseksualumą kaip neigiamą ir nepageidaujamą (bent jau viešojoje erdvėje) reiškinį (Zdanevičius 2007), ir tai automatiškai signalizuoja apie aukštą homofobijos lygį mūsų šalyje. Homofobija pasižymi stipria teigiama koreliacija su bifobija – priešišku nusistatymu biseksualių žmonių atžvilgiu (Eliason 1997). Tai reiškia, jog Lietuvoje tarp heteroseksualų homofobija ir bifobija žengia koja kojon. Biseksualumas tampa marginalizacijos marginalizacija: net jeigu ir prabylama apie biseksualumą, jis laikomas šalutiniu, papildomu reiškiniumi, bet ne savarankiška žmonių išgyvenimų projekcija.

Tad galima drąsiai teigti, jog biseksualumas Lietuvoje traktuojamas kaip neigiamas reiškinys, o šia seksualine orientacija pasižymintys asmenys yra priversti gyventi su neigiamos socialinės tapatybės šleifu. Tačiau neigiama socialinė tapatybė nebūtinai reiškia neigiamą ją turinčio individo savivoką ar prastą gyvenimo kokybę. Šio straipsnio – sociologinio žvilgsnio į Lietuvos biseksualių vyrų ir moterų gyvenimų patirtis – tikslas yra išsiaiškinti, kaip biseksualūs vyrai ir moterys socialiai konstruoja, išgyvena ir patiria biseksualumą, kaip formuojasi jų kaip biseksualių asmenų socialinė tapatybė, su kokiais sunkumais to proceso metu susiduriama ir kokios yra galimybės Lietuvoje formuotis biseksualiai socialinei tapatybei. Straipsnyje analizuojama, kiek „geidžiama“ yra biseksuali tapatybė ir

kokios egzistuoja jos alternatyvos. Tad gilinamasi į tai, kaip biseksualūs asmenys, būdami subordinuotos grupės nariai Lietuvoje, konstruoja pozityvią biseksualią socialinę tapatybę ir su kokiomis problemomis jie susiduria, tai darydami.

Straipsnis aktualus ir naujas, nes leidžia įgyti daugiau žinių apie seksualumo suvokimą Lietuvoje, seksualinių mažumų padėtį, įvairių seksualinių orientacijų asmenų tarpusavio sąveiką. Tai pirmas tokio pobūdžio darbas Lietuvoje, nagrinėjantis biseksualių asmenų patirtis. Anksčiau panašaus pobūdžio darbuose biseksualus apimdavo skėtinis LGBT (lesbietės, gėjai, biseksualai, transseksualai) terminas, labiau susitelkiant ties homoseksualių žmonių patirtimis.

Socialinės tapatybės apibrėžimas

Tapatybė – tai tam tikra matrica, kuri leidžia geriau pažinti asmens vietą socialinėje erdvėje ir jo santykį su kitais toje erdvėje esančiais objektais / subjektais. Tapatybė nėra fiksuotas ir statiškas objektas, duotybė. Margaret Wetherell labai tiksliai išreiškia šią mintį, primygtinai pabrėždama, kad šiuolaikiniai tapatybės tyrimai turi telktis ties klausimu, kaip tapatybė *kuriamas*, t. y. „ką tapatybės suvokimas leidžia ir skatina ir kas kyla iš tapatybės jausmo, išskyrus tai, kaip ji formuojama ir kaip tapo tokia, kokia yra dabar“ (Wetherell 2009, 2, cit. iš Merino, Tileaga 2011, 87).

Šiame straipsnyje naudotasi socialinėje psichologijoje pagrindine tapusia Henrio Tajfelio socialinės tapatybės teorija². Tad kalbant apie socialinę tapatybę itin dažnai pateikiamas Tajfelio apibrėžimas. Jis yra esminis ir bus taikomas šiame tyrime. Anot Tajfelio, socialinė tapatybė yra individo savęs sampratos dalis, kylanti iš jo žinojimo apie narystę tam tikroje socialinėje grupėje ir iš vertės bei emocinės svarbos, kuri suteikiama tai narystei (Ashmore, Deaux, McLaughlin-Volpe 2004, 81; Hogg, Abrams 1998, 7). Šiame straipsnyje socialinė tapatybė suvokiama kaip savotiškas socialinis kanalas, per kurį individas gali save realizuoti. Remiamasi prielaida, jog asmuo visada bando priskirti save kokiam nors kategorijai. Jeigu socialinė grupė, su kuria asmuo identifikuojasi, visuomenėje yra vertinama neigiamai, individas pasitelkia įvairias strategijas, padedančias didinti pozityvią savijautą.

Į klausimą, kam reikia ir ar būtina kategorizuoti visus žmones, socialinės tapatybės teorija atsako: visuomenė yra sudaryta iš įvairiausių kategorijų (pvz., žmonių padalijimai rasės, tautybės, lyties, profesijos principu ir kt.), kurių padėtį lemia tarp jų vyraujantys galios santykiai (pvz., vienos grupės turi daugiau prestižo, kitos – mažiau). Tad akivaizdu, jog grupės negali egzistuoti socialiniame vakuume. Be to, jų tarpusavio santykiai gali kisti ir transformuotis (Hogg, Abrams 1997, 13; Stets, Burke 2000, 225). Anot Turnerio, žmonės

² Šio autoriaus pirminių šaltinių, nepaisant didelių pastangų, rasti nepavyko, todėl bus naudojamos citatomis iš kitų autorių darbų.

turi fundamentinę ir automatinę kognityvinę tendenciją socialinių stimulų (individų) srautą suskirstyti į kokias nors pagrindines socialines kategorijas, remdamiesi tų stimulų tarpusavio skirtumais ir panašumais (Ashmore, Deaux, McLaughlin-Volpe 2004, 84). Aiškiai matyti, jog tapatybių³ pri(si)siskyrimas mūsų kasdienybėje yra neišvengiamas – nesvarbu, ar sutinkama su tuo, ar ne.

Narystė neigiamoje grupėje: socialinio mobilumo ir socialinių pokyčių strategijos

Kas atsitinka, žmogui ėmus neigiamai vertinti savo grupę? Narystė subordinuotoje grupėje gali priversti tos grupės narius laikyti savo tapatybę prastesne už kitas alternatyvas (jeigu tokių yra), ir tai drauge lemia mažesnės individo savivertės ir savigarbos jausmą. Tokia būseną nėra pageidaujama ir mobilizuoja individą stengtis ją kaip nors pakeisti. Koks būdas bus pasirinktas, priklauso nuo subjektyvių įsitikinimų struktūrų, t. y. individo įsitikinimų apie tai, kokia yra visuomenės santvarkos ir grupių, funkcionuojančių toje visuomenėje, santykių prigimtis.

Subjektyvių įsitikinimų struktūros paprastai atspindi vyraujančią ideologiją (t. y. tokią ideologiją, kuria dominuojanti grupė siekia išlaikyti savo pozicijas), tačiau ši nebūtinai turi sutapti su „tikrąja“ visuomenės prigimtimi (pvz., rasizmo ideologija gali teigti, jog vienintelė arijų rasė esanti pranašesnė už likusias, tačiau tai dar nereiškia, jog taip yra iš tiesų). Jei grupė tampa dominuojanti, susiduriama su potencialiai negatyvia tapatybe, negatyviu statusu. Vis dėlto „statusas“, kaip jis suvokiamas socialinės tapatybės teorijoje, yra subjektyviai patiriami tarpgrupinio palyginimo rezultatai. Tai reiškia, kad priemonės, kurių žmonės imsis siekdami išlaikyti pozityvią tapatybę, paveiks jų subjektyvus grupių ribų prigimties supratimas ir ypač tai, kiek stabilios ir legitimios yra tarpgrupinio palyginimo išvados (Hogg, Abrams 1997, 48). Egzistuoja dvi plataus pobūdžio subjektyvių įsitikinimų struktūros: *socialinis mobilumas* ir *socialiniai pokyčiai*.

Žmonės gali turėti **socialinio mobilumo** įsitikinimų sistemą, pagal kurią tarpgrupinės ribos yra pralaidžios, jas įmanoma lengvai kirsti, todėl žmonės gali judėti tarp grupių. Nepageidaujamos tapatybės klausimas sprendžiamas kylant socialinio mobilumo laiptais – tiesiog pereinant (angl. *passing*) į dominuojančią grupę ir tampant jos nariu. Tai individualistinė strategija. Toks įsitikinimas gali lemti asmenų bandymus išėiti iš savo grupės ir ieškoti kitos, kuri galėtų suteikti labiau tenkinančią tapatybę (Hogg, Abrams 1997, 48). Taip jie atsikrato savo subordinuotos tapatybės ir su ja susijusių negatyvių konotacijų bei prisiima kur kas palankesnę tapatybę (Hogg, Abrams 1997, 25).

Kadangi, kaip minėta, tai – individualistinė strategija, ji gali pagerinti asmens individualią poziciją, tačiau grupės pozicija lieka nepakitusi. Tai apima

³ Šiame straipsnyje terminai „socialinė tapatybė“ ir „tapatybė“ vartojami kaip sinonimai, nebent nurodoma priešingai.

tam tikrą disidentifikacijos su originalia grupe laipsnį. Todėl aukšto statuso grupėms gali būti naudinga puoselėti socialinio mobilumo įsitikinimų tarp žemo statuso grupių sistemą, kadangi tai padeda nematyti interesų konflikto, mažina vienybę ir galimybes toms grupėms elgtis kolektyviai, leidžia užtikrinti *status quo* ir išlaikyti dominuojančiai grupei palankius galios santykius (Hogg, Abrams 1997, 25).

Priešingai nei socialinio mobilumo atveju, žmonės gali laikytis **socialinių pokyčių** įsitikinimų sistemos, kurios pagrindas yra tarpgrupinių ribų neperžengiamumo suvokimas ir santykinis negalėjimas pereiti iš žemo į aukšto statuso grupę. Tai reiškia, jog individams tiesiog psichologiškai neįmanoma pereiti iš vienos grupės į kitą. Kadangi negatyvios asociacijos, siejamos su naryste toje grupėje, negali būti panaikintos pereinant iš vienos grupės į kitą, imama naudotis strategijomis, kuriomis sukuriama savos grupės vertinimas arba tiesiog pagerinamas jos statusas (Hogg, Abrams 1997, 50). Svarbu pabrėžti, kad tai – jau grupinio pobūdžio, o ne individualaus (kaip socialinio mobilumo atveju) strategijos, kurios yra dviejų rūšių: *socialinis kūrybingumas* ir *socialinė konkurencija*.

Socialinis kūrybingumas yra pasitelkiamas tuo atveju, kai individas negali subjektyviai suvokti ar įsivaizduoti kognityvinės egzistuojančio *status quo* alternatyvos. Grupių santykiai traktuojami kaip saugūs, nors galbūt ne visada pageidaujami. Tai reiškia, jog individas negali įsivaizduoti jokios kitos įmanomos socialinės santvarkos negu egzistuojanti. Yra labai menka paskata pakeisti *status quo* (Hogg, Abrams 1997, 48). Dominuojanti grupė net gali sukurti ideologiją, kad skatintų taip matyti situaciją: pavyzdžiui, pseudomoksliniai genetiniai argumentai, įtvirtinantys subordinuotą moterų poziciją, arba religinės ideologijos, kurios remia narystę tam tikroje grupėje visą gyvenimą (kastų sistema Indijoje).

Taigi, ši strategija nekeičia objektyvios tarpgrupinių santykių statuso hierarchijos, tačiau skatina tapatybę suvokti pozityviai. Taigi šiuo atveju nepalankią tapatybę galima *pataisyti* grupine strategija, kuri bus nukreipta į tos grupės vertinimo pokytį. Anot Tajfelo ir Turnerio, socialinio kūrybingumo atveju gali būti pasitelktos trys strategijos, kurios leistų paskatinti negatyvios tapatybės turėtojo pozityvų *savęs* jausmą (Hogg, Abrams 1997, 174):

1) lyginti savo socialinę grupę ne su dominuojančiomis *out-group*, bet su kitomis subordinuotomis grupėmis. Suvokimas, jog yra grupių, esančių blogesnėje padėtyje, leis į save žvelgti pozityviau (Hogg, Abrams 1997, 49);

2) pakeisti visuotinai sutartą *in-group* charakteristikų vertinimą. Tai reiškia, jog tradiciškai neigiami bruožai, kurie buvo priskiriami tam tikrai grupei, imami vertinti pozityviai (pvz., XX a. JAV juodaodžių judėjimo naudotas šūkis „Juoda yra gražu“ (*Black is beautiful*) (Hogg, Abrams 1997, 25);

3) pakeisti tarpgrupinio palyginimo dimensijas. Subordinuota grupė bando rasti tam tikrų dimensijų, pagal kurias ji galėtų būti vertinama teigiamai (pvz., siekiant pagerinti lytinės tapatybės poziciją, berniukai ir mergaitės gali

sutikti, jog viena lytis yra „geresnė“ nei kita, bet skirtingose sferose: berniukai yra drąsesni ir tai yra gerai, o mergaitės yra supratingesnės ir tai irgi gerai) (Hogg, Abrams 1997, 49).

Socialinė konkurencija – tai tikroji konkurencija tarp dominuojamos ir dominuojančios grupių. Tokia situacija gali susidaryti, kai subordinuota grupė suvokia kognityvinės esamos situacijos alternatyvas. Imama kvestionuoti *status quo* legitimumą, o grupių santykiai pasidaro nesaugūs. Realus socialinis pokytis tampa įsivaizduojamas, maža to – įmanomas. Tačiau negatyvi tapatybė *taiso* grupinėmis strategijomis, kurios yra nukreiptos į esamos padėties, nuo kurios ir priklauso tapatybės negatyvumas, pokytį. Svarbus tampa didžiavimosi savo grupe aspektas. O dominuojanti grupė stengsis slopinti šios strategijos naudojimo atvejus ir šitaip kuo labiau įtvirtinti savo dominuojančią poziciją (Hogg, Abrams 1997, 174).

Seksualinės tapatybės samprata

Socialinė tapatybė gali kilti iš daugelio žmogaus gyvenimo sferų, pavyzdžiui, rasės, lyties, etninės kilmės ir kt. Viena iš tokių labai svarbių sferų yra seksualumas, kuris formuoja individo seksualinę tapatybę. Heteroseksuali tapatybė, gėjaus ar lesbietės tapatybė, biseksuali tapatybė – visos jos nusako tam tikrą individo ir visuomenės santykį, požiūrių ir veiksmų visumą.

Remiantis socialinio konstruktyvizmo tradicija, tapatybė yra asmeninės patirties interpretacijų rezultatas, perteikiamas socialiniais konstruktais. Dėl to seksualinė tapatybė, anot Paulos C. Rust (1993, 68), yra veikiau sociopolitinės, o ne bendros ar biologinės santvarkos atspindys, ir todėl, pavyzdžiui, atsivėrimas yra savęs apibūdinimo remiantis socialiniais konstruktais procesas, o ne savo prigimties atradimas. Tad galima daryti išvadą, kad seksualiniais polinkiais (heteroseksualumu / homoseksualumu / biseksualumu) besiremiančios nominalinės kategorijos egzistuoja, tačiau jos labiau atskleidžia individo sociopolitines pažiūras negu jo erotines patirtis ir aistras (Paul 1996, 436).

Kitaip sakant, jeigu toliau aptartume atsivėrimo pavyzdį, žmogus ieško sau tinkamos seksualinės etiketės ne dėl to, kad jam tarsi biologiškai būtina atsakyti į klausimą, kas jis toks (heteroseksualus, biseksualus ar homoseksualus), bet dėl to, kad jo socialinė tikrovė ir jos socialiniai konstruktai imperatyviai rodo, jog jis turi žinoti, kas jis toks, kad toliau galėtų atitinkamai formuoti ir prognozuoti savo santykius su socialine tikrove. Aprašydamas save socialinio konteksto teikiamais terminais, individas tarsi lokalizuoja save tame socialiniame kontekste ir apibrėžia savo santykius su kitais individais, grupėmis ar sociopolitinėmis institucijomis (Rust 1993, 68).

Taigi, šiame straipsnyje naudojama teorinė prieiga atspindi požiūrį, pagal kurį tapatybės formavimasis yra aktyvus ir abipusis procesas, lokalizuotas tam tikrame sociopolitiniame kontekste (Bower, Gurevich, Mathieson 2002,

28–29). Pagal teorinę prieigą, individas siekia įvardyti savo seksualumą ir tapatybę, kad galėtų lengviau įvertinti savo santykį su socialine tikrove. Naudojamų priėgų sintezė atsiskleidžia suvoktyje, kad esencialistiniu aspektu individas turi tam tikrą potencialią seksualinio elgesio schemą, kuri gali kisti tik psichofiziologiniame lygmenyje. Tai paaiškina, kodėl vienu gyvenimo laikotarpiu žmogus gali labiau domėtis viena lytimi, o laikui bėgant, pats nesuvokdamas priežasties jis gali imti labiau domėtis kita lytimi.

Biseksualumo samprata

Anot Amerikos psichologų asociacijos narių, seksualinė orientacija yra savotiškas kontinuumas, kurio diapazonas apima tiek išskirtinį heteroseksualumą, tiek išskirtinį homoseksualumą ir įtraukia įvairias biseksualumo formas. Biseksualūs asmenys gali jausti seksualinę ir (arba) emocinę (meilės) trauką tiek savo, tiek priešingos lyties atstovams. Kalbant apie seksualinę orientaciją, paprastai diskutuojamos trys kategorijos: heteroseksualumas, homoseksualumas ir biseksualumas (*American Psychological Association*). Tad neabejojama, kad biseksualumas yra lygiavertė ir ne mažiau legitimi seksualinė orientacija nei homoseksualumas ir heteroseksualumas (Gooß 2008, 12; Mulick, Wright Jr. 2002).

Gana problemiška atsakyti į klausimą, kokį žmonių populiacijos nušimtį sudaro biseksualūs asmenys. Pateikiami skaičiai labai nevienareikšmiai ir prieštaringi. Ši amplitudė atsiranda dėl to, kad sunku apibrėžti biseksualumą. Anot vieno iš šios srities tyrėjų Mike'o Szymanskio, jeigu biseksualumas nusakomas labai plačiai – kaip seksualinių fantazijų ir (arba) seksualinių santykių tiek su vyrais, tiek su moterimis turėjimas, tai biseksualų skaičius gali siekti net 80 proc. žmonių populiacijos. Tačiau jeigu biseksualumą apibrėžiame kaip gebėjimą patirti tiek emocinį, tiek fizinį potraukį abiem lytims, minimalus biseksualų skaičius gali siekti tik 3–5 proc. žmonių populiacijos (Szymanski 2009). Aišku viena: biseksualių asmenų skaičius yra ne mažesnis negu homoseksualių, visai tikėtina, kad ir kur kas didesnis.

Biseksualumas dažnai suvokiamas kaip labai kintantis ir dinamiškas seksualinės orientacijos raiškos procesas. Taip yra dėl to, kad viešajame diskurse labai dažnai painiojami biseksualumo ir seksualinio kintamumo terminai. Anot Rust (1993, 73), taip atsitinka dėl to, kad nepripažįstama konstruojama pokyčio prigimtis. Tai reiškia, jog biseksualumas imamas traktuoti kaip seksualinis kintamumas tik dėl to, kad stebėtojas suvokia seksualumą remdamasis dichotominiais konstruktais – heteroseksualumu ir homoseksualumu. Jeigu biseksualumą suvoktume atmesdami šią dichotomišką struktūrą, biseksualas būtų toks asmuo, kuris yra nuolat atviras galimybei turėti bet kurios lyties partnerį arba kuriam partnerio lytis nėra svarbesnė nei, tarkime, akių spalva. Biseksualas nėra labiau esencialistiškai ar socialiai kintantis negu lesbietė ar heteroseksualas. Didesnio pokyčio galimybės išpūdis yra socialiai konstruojamo konteksto, kuriame biseksualumas yra nagrinėjamas, išdava (Rust 1993, 73).

Dažnai biseksualumas gali būti suvokiamas kaip vienodas potraukis tiek vyrams, tiek moterims. Remiantis Weinbergu, Pryoru ir Williamsu (1994, 145), pats žodis „biseksualas“ gali preziumuoti panašaus laipsnio seksualinių potyrių ir potraukio abiejų lyčių atžvilgiu poreikį. Vis dėlto toks tvirtinimas gali būti ne itin tikslus. Visai nedidelis nuošimtis biseksualų gali pasižymėti potraukio abiem lytims pusiausvyra. Tad reikia pripažinti, jog tarp biseksualių vyrų ir moterų egzistuoja didžiulė seksualinių ir emocinių potraukių įvairovė. Todėl bandyti aprašyti tipinį biseksualą ar tipinę biseksualią trauką labai sudėtinga. Tyrimai, atlikti XX a. 8-ajame dešimtmetyje JAV, liudija, kad nėra tokio reiškinio kaip prototipinis biseksualios tapatybės vystymasis. Todėl ypač sunku nusakyti būdus, kaip vyrai ir moterys vysto ir palaiko biseksualią tapatybę (McLean 2007, 156). Šiai minčiai pritaria ir Weinbergas, Pryoras ir Williamsas, teigdami, kad neegzistuoja dominuojantis profilis, kuris galėtų charakterizuoti daugumą prisimančiųjų biseksualo etiketę (Weinberg, Williams, Pryor 1994, 154).

Metodologija

Siekiant atsakyti į straipsnio pradžioje iškeltą klausimą, buvo atlikta atvejo analizė. Renkant tyrimo medžiagą naudotasi kokybinio instrumentu – pusiau struktūruotais interviu, nes kokybiniais metodais paprastai kur kas sėkmingiau negu griežtais kiekybiniais metodais galima nustatyti tapatybės formavimosi kontekstą, leidžiant informantui susieti asmenines temas su istoriniais ir socialiniais įvykiais, kurių fone šios temos vystėsi ir buvo aktualios (Deaux 2001, 7). Temas, kuriomis buvo kalbama su informantais, santykinai galima suskirstyti į kelis segmentus: biseksualumo sampratą, atsivėrimas, bifobija, LGBT judėjimas, bendruomenė, nematomumas.

Labai svarbus klausimas atrenkant informantus tyrimui buvo jų biseksualumo pobūdis. Kaip jau minėta, priešingai nei heteroseksualumo ar homoseksualumo atvejais, egzistuoja gana platus biseksualumo tipų spektras. Siekiant surinkti kuo homogeniškesnius biseksualumo atžvilgiu individus, biseksualumas buvo apibrėžtas, kaip pasakytų Jay'us P. Paulas (1996, 442), gana siaurai, marginalizuojant kitas biseksualumo formas. Tačiau, autorės manymu, tai buvo būtina siekiant tyrimo kokybės, t. y. kad fenomenologiškai būtų panašus atspirties taškas. Todėl pagrindinis informantų atrankos kriterijus buvo ne tik seksualinis, bet ir emocinis potraukis (t. y. gebėjimas (įsi)mylėti, romantiniai jausmai) abiejų lyčių atstovams. Kiti atrankos kriterijai:

- amžius – nuo 24 metų. Būtent toks amžius kaip kriterijus buvo taikomas dėl to, kad biseksualių asmenų savo orientacijos suvokimo ir pripažinimo amžius yra vidutiniškai vėlesnis negu gėjų ir lesbiečių – 24–25 metai (Rust 1993, 50–58);
- gyvenamoji vieta – Lietuva. Gyvenamoji vieta buvo svarbi, nes asmuo turi būti socializuotas Lietuvoje. Išimtis buvo daroma lietuviams emigrantams, kurie iš Lietuvos išvyko ne anksčiau negu vieneri metai iki tyrimo pradžios.

Praktiškai informantų paieškos ir atrankos procesas vyko pasitelkiant patogią atranką: į internetinius portalus buvo dedami skelbimai apie biseksualių asmenų paiešką dalyvauti moksliniame tyrime. Skelbimas buvo įdėtas Lietuvos gėjų ir lesbiečių interneto puslapyje *Gayline.lt* (www.gayline.lt), LGBT organizacijų, veikiančių Lietuvoje (Tolerantiško jaunimo asociacijos ir Lietuvos gėjų lygos), elektroninėse konferencijose, mokamų skelbimų portalo *GayCafe.lt* (www.gaycafe.lt) rubrikose „Pažintys – Mergina ieško merginos“, „Pažintys – Vaikinas ieško vaikiną“, „Pažintys – Kita“ ir „Kiti skelbimai“. Buvo taikytas ir dar vienas informantų paieškos metodas – privačių žinučių su skelbimo turiniu siuntimas registruotiems portalo *Gayline.lt* vartotojams. Dalis informantų buvo surasti padedant autorės pažįstamiems žmonėms. „Sniego gniūžtės“ atrankos metodas nebuvo taikomas, nes kiekvieną informantą nurodė vis kitas tyrime nedalyvavęs asmuo. Iš viso tyrime dalyvavo 11 informantų (6 moterys ir 5 vyrai – vilniečiai ir kauniečiai).

Biseksualių asmenų patirtys: tarp trijų strategijų

Apskritai galima teigti, kad visi informantai daugiau ar mažiau sutinka dėl esminių biseksualios tapatybės formavimąsi liečiančių negatyvių aspektų, tačiau skiriasi jų kovos (ar nekovos) su tomis aplinkybėmis taktikos. Prieš kalbant apie informantų skirstymą svarbu pažymėti, jog dominuojančia grupe šiame darbe laikomi heteroseksualai, o dominuojamos, arba subordinuotos, grupės yra biseksualai ir homoseksualai.

Socialinio mobilumo grupė. Socialinio mobilumo strategiją pasitelkusiems informantams bendra tai, kad jie iš esmės *žaidžia* pagal heteronormatyvios visuomenės taisykles. Biseksuali tapatybė sudaro tik labai menką jų asmens savimonės dalį, ir dažniausiai ji paliekama vien privačiai sferai. Informantai disidentifikuojasi su originalia (biseksualų) grupe ir šiuo atveju pasirenka arba siekia pasirinkti heteroseksualią socialinę tapatybę.

Heteronormatyvioje aplinkoje dominuojančiai grupei iš tiesų naudinga puoselėti tokias, o ne socialinių pokyčių (apie šią strategiją bus kalbama vėliau) subjektyvių įsitikinimų struktūras, nes šiuo atveju užslopinamas siekis gerinti biseksualių asmenų socialinę padėtį, individai turi mažiau galimybių elgtis kolektyviai, tad paprasčiausia išeitis yra „tapti“ heteroseksualiam, t. y. palaikyti heteroseksualų gyvenimo būdą, kartu palaikant ir biseksualumą menkinančią bei delegitimuojančią sistemą. Jaučiama tam tikra predestinacija gyventi heteronormatyvioje visuomenėje ir nematoma alternatyvų *status quo*:

Aš gyvenu, kaip man visuomenė leidžia (Natalija, 26 m.).

Tai aš ir gyvenu heteroseksualioje bendruomenėje. Aš net nesirenku, aš joje gyvenu (Inga, 38 m.).

Šios grupės prototipinė atstovė yra vilnietė Natalija. Ji išsiskiria tuo, kad

tik neseniai ėmė suvokti savo biseksualumą ir, jei remsimės LGB tapatybės raida, dar turi praeiti tam tikras laikotarpis (iki kelerių metų), kol ji visiškai susigyvens su savo tapatybe, todėl priešiškus jai yra natūrali gyvenimo heteronormatyvioje visuomenėje pasekmė. Iš esmės tai pripažįsta ir pati Natalija:

Šiaip ir pati kažkada homofobe buvau. Tai dar pati prieš save turiu kovoti. Tai vat dabar va esu labiau įnikusi į homo pasaulį, nes daug daug daug sau pati [atsakymų] turiu susirasti... kad ir tą patį homofobą savyje užmušti [*šypsosi*].

Natalija tiki, jog jos neigiama socialinė tapatybė gali lengvai pasikeisti, jeigu tik ji susies savo asmeninį gyvenimą su vyriškos lyties partneriu, ir tai leistų jai *pereiti* į dominuojančią visuomenės grupę:

Dabar tai gal norėčiau labiau su vyru kurti [bendrą ateitį]... [...] O norėčiau su vyru... nes buvo tas amžius, kai [...] nereikėjo [...] galvoti apie santykius, apie rimtumą. Kol meilė buvo graži, tol buvo smagu. Dabar vis dėlto jau ir iš tėvų, iš aplinkinių, giminių jau reikia išpareigojimus perimti... Nebent užsienyje kažkur galėčiau [...] homoseksualiūs santykius turėt. O Vilniuje... [...] nu žiauriai norėčiau tik su vaikinu būt.

Ši strategija tarsi išlaisvina žmogų nuo siekio gerinti biseksualios socialinės grupės padėtį, kadangi perėjimas į kitą socialinę grupę vis tiek yra gana tikėtinas, taigi biseksualių asmenų kaip grupės padėtis visuomenėje negerėja.

Socialinio kūrybingumo grupė. Ši informantų grupė yra daugiaž patenkinta savo dabartine padėtimi, tačiau šiam lygiui pasiekti ji naudoja įvairias strategijas, kurios yra labiau grupinio nei individualaus pobūdžio. Vis dėlto šios strategijos pagerina individualią asmens savijautą ir mąstymą apie savo biseksualią socialinę tapatybę, bet ne grupės padėtį hierarchiniuose tarpgrupiniuose santykiuose. Liaudiškai tariant, tai savotiška saviguodos grupė, kuri iš esmės supranta, jog biseksualiūs asmenys užima dominuojamą poziciją, tačiau randa būdų, kaip, nesistengiant ją pakeisti, tiesiog pasitenkinti esama padėtimi. Šie žmonės nesistengia žūtbūt ištrūkti iš nepalankios tapatybės. Vietoj to jie stengiasi pasitelkti tas strategijas, kurios leistų jiems savo grupę vertinti pozityviau.

Socialinio kūrybingumo strategija taip pat yra palanki heteronormatyvumu besiremiančiai dominuojančiai heteroseksualų socialinei grupei, kadangi ji irgi leidžia užtikrinti *status quo*. Informantai, patekę į šią grupę, itin vertina biseksualumo kaip orientacijos duodamą galimybę laviruoti tarp kitų tapatybių – heteroseksualo ir homoseksualo, tinkamu momentu priskiriant sau tą tapatybę, kuri esamoje situacijoje sustiprina asmens savigarbą ir suteikia saugumo.

Prototipinis jos atstovas yra Saulius, 39 metų vilnietis⁴, vienas kontroversiškiausių ir sunkiausiai kategorizuojamų informantų. Jis priskirtas šiai

⁴ Kiti atstovai – Miroslavas, Renata, Viktoras ir Vita.

grupei dėl to, kad, nepaisant itin didelio troškimo ir dedamų pastangų neišlįsti „iš spintos“ (t. y. neatsiverti bent jau heteroseksualiai visuomenės daliai), vis dėlto savo situaciją vertina geriau negu homoseksualų. Kitais žodžiais tariant, jis pasitelkia vieną iš trijų įmanomų socialinio kūrybingumo strategijų – rasti socialinę grupę, kuri visuomenėje vertinama dar blogiau, ir taip didinti pozityvų savo tapatybės jausmą.

Įdomu tai, kad politiškai Saulius priskiria save gėjams, išreikšdamas bifobišką nuostatą, jog biseksualumas jam „neimponuoja“, jog tai „labai prisitaikeliška pozicija, kaip sakant, tokia „aš noriu – toks, noriu – kitoks“. Tačiau jis pripažįsta, jog psichofiziologiškai jis jaučiasi esąs biseksualus. Biseksualumo socialinė etiketė jam neimponuoja, kadangi ji jam labai asocijuojasi su „principų neturėjimu“.

Biseksuali tapatybė pozityvi vien tuo (čia jau susiduriame su kita šios strategijos taktika – teigiamų bruožų paieška), jog ji leidžia individui išvengti dar labiau dominuojamos negu biseksualai grupės – būtent homoseksualo – etiketės:

Lietuvoj tas gali būti netgi tokia pozicija, proga išsisukti. Nes jeigu, tarkim, gautųsi, kad mano [orientacija] išaiškėja... kad aš nesu visai *straightas*, tai labai gali būti [...] [, kad] pats imčiausi strategijos [teigti], kad aš esu bi. Nes, mano manymu, tai pakankamai veiksminga ir [...] tamsiai visuomenei, ir agresyviai, piktai, vis dėlto tas joje būtų tikrai pakankamai veiksmingas išsisukimo [variantas], esant blogai nuomonei. [...] Šiaip jau maždaug būtų toleruotinas.

Saulius pasižymi gana ryškia internalizuota bifobija. Tai ne kartą atskleidė mūsų pokalbyje. Maža to, egzistuoja tam tikras kognityvinis jo nuostatų disonansas. Viena vertus, Saulius teigia nenorįs identifikuotis su biseksualais, kadangi jam neimponuoja minėtas biseksualų „principų neturėjimas“. Kita vertus, būtent tą biseksualių asmenų socialiai suformuotą būtinumą laviruoti jis iškelia kaip šio segmento privalumą ir viršenybę homoseksualių asmenų atžvilgiu:

Aš manau, kad biseksualiems yra tikrai lengviau [gyventi negu homoseksualiems]. [...] Šiuo atveju gėjams [homofobija] yra didesnė problema, nes biseksualai turi gelbėjimosi ratą. Ta prasme, biseksualas visada gali bandyti kreipti situaciją, kad numenkinti, reiškiassi... nuvertinti savo gėjišką patirtį bei potraukį ir bandyti stiprinti, išaukštinti, reiškiassi, savo potraukį moterims, ta prasme, priešingai lyčiai. [...] Gėjus [gi] [...] neturi pervesti kur: jisai ta prasme yra saloj vienoj, ir yra kita sala, o tie bi, tai vat, jie tokie, kurie sugeba, nežinau, sugeba pleventi tarp jų ar išvis stovėti... [...] [Biseksualai] [...] čia jau turbūt mokslo žmonėm formuluoti, bet tos heteronormatyvinės, reiškiass, visuomenės reikalavimų dalį atitinka. Dalį pažeidžia, bet kadangi vis tiek žmonės yra tokie, kad jiems karts išlygas padaro karts nuo karto [...]. Visas skirstymas [visuomenėje] yra natūralai

arba pydarai. O biseksai tai, kaip sakant, jie [...] turi galimybę išnešti kailį, bet gali ir neišnešti, ta prasme, būti nurašyti į paprasčiausius pyderastus.

Socialinės konkurencijos grupė. Šiai grupei priskirti asmenys išsiskiria tuo, kad nors jų tapatybė iš esmės juos gali tenkinti, tačiau šie asmenys ne tik nori, bet ir stengiasi keisti *status quo*. Jie gana aktyviai prisideda arba prisidedavo prie LGBT judėjimo. Dominuojančios ir dominuojamos grupių pozicijas ir jų santykius jie laiko nesaugiais (angl. *insecure*), – tai reiškia, jog jie suvokia, kad situacija gali būti realiai keičiama. Toks subjektyvių įsitikinimų struktūrų turėjimas jau yra itin nepalankus dominuojančiai grupei, kadangi skatina konfliktines situacijas ir gali grėsti realiu tarpgrupinių santykių pokyčiu. Įdomu tai, kad šioje grupėje nėra stipraus tapatinimosi su homoseksualais, o labiau stengiamasi tapatintis su LGBT apskritai.

Prototipiška šios grupės atstovė yra 36 metų Kristina⁵. Ji nėra itin aktyvi LGBT judėjimo dalyvė, tačiau prie jo prisijungė norėdama pakeisti esamą situaciją:

Aš tiesiog norėjau kažkuo būt naudinga dėl tų teisių, sakykim. Man dabar rūpi tos teisinės problemos, norisi ir dėl tų santuokų šiek tiek galbūt pakovot, kad būtų bent jau ta civilinė partnerystė įteisinta. Aš pati teisininkės žinių neturiu, galbūt ten kažkas kitas turės, bet mainais aš galiu duoti savo psichologines žinias, nes aš [...] esu dirbus psichologinės pagalbos tarnybos savanore ir tiesiog, nu va, tas pagrindas toks yra.

Šiai moteriai apskritai būdingas socialinis aktyvumas įvairiais kitais marginalinių kategorijų klausimais (pvz., neįgalių asmenų problemos, narkotikų ir alkoholio vartojimo prevencija tarp nepilnamečių). Tad tai iš dalies paaiškina jos įsitraukimą į LGBT aktyvizmą, ypač atsižvelgiant į jos tuometinį buvimą ilgalaikėje homoseksualioje partnerystėje.

Priešingai nei kitoms grupėms priskirti informantai, Kristina laikosi nuomonės, jog nematomumas yra neigiamas reiškinys:

Tai kad, pavyzdžiui, spaudoj pasirodė straipsnių būtent apie homoseksualumą, o apie tai, kad yra ir biseksualų problemos, nu, aš bent jau neskaičiau tokio [straipsnio], nebent va, pavyzdžiui, tose jau specialiose svetainėse kaip *Gayline'as* [...], bet šiaip tai jau ta spauda, kuri apima visą tą mūsų šalies, sakykim, tą gyvenimą, tai tenai apie biseksualus nebūna. Tai čia yra visiškai nematomumas. [...] Manau, kad blogai. [...] užtai, kad tada heteroseksualai galvoja, kad yra tik homoseksualūs, ir dar kažkiek girdėję va apie tai, kad egzistuoja biseksualumas, ir tai prisideda prie to stereotipo formavimo, kad biseksualumas yra tarpinė ta jau stotelė.

⁵ Kiti atstovai – Aistė, Kęstas ir Lukas.

Biseksualios socialinės tapatybės formavimasis Lietuvoje

Tyrimo rezultatai, susiję su probleminėmis biseksualios socialinės tapatybės formavimosi sritimis, atskleidžia opią padėtį, nes neigiama situacija bent vienu iš toliau aptariamų tapatybės raidos klausimų automatiškai reiškia ir menkesnes galimybes tapatybei formuotis ir vystytis – taigi mažesnę asmenų pasitenkinimą savo socialine pozicija.

Jeigu LGB tapatybės raidos etapus laikysime tam tikra socialinės tapatybės vystymosi matrica, atsižvelgdami į tai, jog universalus jos variantas yra penkių lygių, galėsime teigti, kad visi informantai yra perėję pirmuosius tris etapus. Tai yra:

- 1) jausmų tiek priešingos, tiek tos pačios lyties atstovams suvokimas;
- 2) santykiai tiek su priešinga lytimi, tiek su sava;
- 3) biseksualios tapatybės pripažinimas.

Visi informantai be išimties yra pripažinę sau, jog yra biseksualūs, – tai patvirtina jų atsivėrimo-susivokimo istorijos, papasakotos duodant interviu. Tačiau tai yra tik biseksualios tapatybės raidos pusiaukelė, kadangi visi informantai patiria sunkumų viename ar kitame likusiame lygmenyje:

- 4) biseksualios tapatybės atskleidimas aplinkiniams;
- 5) nuolatinis saviidentifikacijos nestabilumas (nors ir toliau išlieka potraukis abiem lytims), kurio priežastis – bendruomenės trūkumas, išankstinis nusišaltymas ir užmegzti monogaminiai santykiai.

Taigi šiems dviem lygiams ir norėtuši skirti daugiau dėmesio, interpretuojant tyrimo duomenis. Pradėti interpretuoti tyrimo rezultatus vertėtų nuo Lietuvos konteksto LGBT mažumų klausimu.

Beveik kasdien girdimas teiginys, kad Lietuva yra homofobiška šalis, iš tiesų pagrįstas, kadangi apie tai liudija daugybė atliktų tyrimų (žr. Zdanevičius 2007). Anot Artūro Tereškino, vieno iš nedaugelio lyčių tyrėjų Lietuvoje, gėjai ir lesbietės „gali išreikšti savo tapatybes ir seksualumą tikrai apibrėžtose vietose bei erdvėse ir tikrai apibrėžtiems žmonėms“ (Tereškinas 2007, 108). Tokioje heteronormatyvioje šalyje kaip Lietuva heteroseksualumas privilegijuojamas kaip natūrali ir vienintelė priimtina tvarka, kurios dominuojantis statusas yra įtvirtinamas „visose socialinėse struktūrose ir kultūrinėse institucijose“ (Tereškinas 2007, 110). Dėl to neheteroseksualios orientacijos žmonės yra priversti savo tikrąją seksualinę tapatybę „praktikuoti“ tik privačioje erdvėje.

Įstatymų lygmenyje heteronormatyvumo apraiškų taip pat nereikia ilgai ieškoti. Nors oficialiai Lietuvoje homoseksualūs santykiai nėra draudžiami ar baudžiami, tačiau vadinamasis *Nepilnamečių įstatymas*⁶ akivaizdžiai byloja apie priešiškomą neheteroseksualiems asmenims kaip „moralės ir dorovės

---

⁶ LR *Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo pakeitimo įstatymas*. 2009. Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=347291&p_query=&p_tr2 [žiūrėta 2011 05 22].

griovėjams“, „iškrypėliams“ ir t. t. Dar vienas heteronormatyvumo ir netgi demokratijos Lietuvoje šlubavimo pavyzdys yra *Baltic Pride* eitynės, galiausiai įvykusios Vilniuje 2010 m. gegužės 8 d., kurioms buvo labai priešinamasi tiek visuomenės, tiek valstybės lygmenimis⁷.

Heteronormatyvumas. Nors atrodytų, kad išvardyti reiškiniai tiesiogiai liečia tik homoseksualius asmenis, vis dėlto jie yra ir biseksualių asmenų tikrovės dalis, nes, egzistuojant heteronormatyvumui, biseksualios tapatybės, nors ir ne visiškai marginalizuojamos kaip homoseksuali tapatybė, įgyvendinimo procesas yra ženkliai apribojamas, nurodant tik tam tikrą kanalą, per kurį ši tapatybė gali reikštis ir formuotis. Tokioje situacijoje biseksualus asmuo yra verčiamas labiau kontroliuoti savo socialinius ir seksualinius pasirinkimus bei riboti savo neheteroseksualiąją pusę heteroseksualiosios naudai. Tad individas yra priverstas brėžti aiškią perskyrą tarp privataus ir viešo gyvenimo, atsargiai rinkdamasis, koks turinys atsidurs vienoje ir kitoje gyvenimo sferoje. Akivaizdu, jog heteronormatyvumas yra pirmasis ir svarbiausias žingsnis aiškinantis biseksualios tapatybės raidą Lietuvoje.

Monoseksizmas. Remiantis tyrimo rezultatais, heteronormatyvumas biseksualiems žmonėms turi dvejopą poveikį. Visų pirma jis lemia monoseksualumą (tik vienos kurios nors lyties troškimą, kaip ir heteroseksualumo ar homoseksualumo atveju) ir iš jo kylantį ideologinį mąstymą – monoseksizmą. Remiantis juo, legitimios yra tik dvi seksualinės orientacijos – heteroseksualumas ir homoseksualumas. Tokia santvarka lemia įsitikinimą, jog žmogus gali būti arba vienos (socialiai pageidaujamos), arba kitos (nepageidaujamos) orientacijos, tačiau negali būti „tarpinio“ varianto arba „abiejų iškart“ orientacijų. Jeigu monoseksualumo nesilaikoma pozicijuojant biseksualumą kaip galimybę geisti abiejų lyčių, tokia orientacija, anot Bower, Gurevich ir Mathieson (2002, 26), jau imama laikyti netikra ir todėl nevalidžia.

Nuolatinį spaudimą, kad žmogus privalo apsispręsti ir „apsistoti“ ties potraukiu kuriai nors vienai lyčiai, jautė ir tyrime dalyvavę informantai. Tikėtina, jog didžioji dalis biseksualių asmenų paklūsta monoseksistinės kultūros spaudimui ir stengiasi pasirinkti vieną ar kitą stovyklą:

[Biseksualai] adaptuojasi. Turbūt dažniausiai jie gyvena heteroseksualų gyvenimą ir tam tikroji žmonių grupė tikrai pasireiškia kaip biseksualūs. Arba jeigu jie yra pakankamai atsiskleidę sau ir kažkuriems žmonėms, jie yra priversti labiau vakaroti su homoseksualiais, o ta heteroseksualioji pusė jau lieka darbe, dar kažkur... Nematau visiškai tokios bendruomenės biseksualios, kad jie galėtų susiburti [...], nes jie arba ten, arba ten. Ir tas lemia labai jų elgesį (Viktoras, 28 m.).

Antrasis heteronormatyvumo poveikis, išryškėjęs tyrimo metu, yra visuomenės nesupratimas (tiek heteroseksualios, tiek homoseksualios jos dalies), kas

⁷ Pvz., *Delfi.tv*. 2011. „Homoseksualų eitynės baigėsi P. Gražulio ir K. Uokos išvesdinimu“, vaizdo reportažas, gegužės 8 d. Prieiga per internetą: <http://tv.delfi.lt/video/5JBoeb3l/> [žiūrėta 2011 05 19].

yra biseksualumas. Egzistuojant heteronormatyvumui, vengiama bet kokios informacijos, susijusios su neheteroseksualiomis orientacijomis. Net jai pasirodžius viešajame diskurse, ją dominuojanti grupė tiesiog ignoruoja ir (arba) laiko melaginga, diversinio pobūdžio. Dėl visuomenės nesupratimo ir baimės ar veikiau vengimo pažinti bei monoseksizmo įtakos (Gooß 2008, 21) kyla įvairūs stereotipai („biseksualai yra pasileidėliai, nežinantys, ko nori“ ir kt.), kurie savo ruožtu žymi, jog gyvuoja bifobija – biseksualių asmenų vengimas, neapykanta jiems ir t. t.

Bifobija. Buvo jaučiama stipresnė bifobija iš *homoseksualių* žmonių pusės. Zaylia (2009, 117) bifobiją aiškina tuo, kad tiek heteroseksualius, tiek homoseksualius asmenis erzina, jog biseksualai arba neužima jokios pozicijos, arba nesugeba savęs priimti kaip gėjų / lesbietės ar heteroseksualaus asmens. Dėl to biseksualai yra traktuojami kaip svingeriai, išdavikai ir (arba) nuo savęs bėgantys asmenys.

Informantai minėjo, kad homoseksualų bifobijos apraiška gali būti vertimas apsispręsti ir pasirinkti kurią nors vieną lytį, palaidumas ir kiti biseksualams priskiriami stereotipai. Bendros LGBT atmosferos įspūdį atskleidžia Natalijos komentaras:

O iš homoseksualų tai visą laiką neigiamai. [...] man net kartais bjauru darosi, vat sakau, kovojam prieš neapykantą, bet vat LGBT ir tarpusavyje vieną kito nelabai apkenčia. Žinai, tie gėjai ten lesbiečių nelabai taip jau myli, lesbietės gėjus ten irgi, žinai... tai tas pats, ir lesbietės, ir gėjai biseksualų... [...] Aš nežinau, jie [homoseksualai] gal iš tikro vengia biseksualių. [...] kad netikri gal, [*nusijuokia*] netikra kažkas, nežinau (Natalija, 26 m.).

Tarp homoseksualių žmonių biseksualai toli gražu nėra pageidaujami kaip romantiniai partneriai:

...yra asmenų nemažai, kurie labai aiškiai iškart pasisako, kad „su biseksualiais aš nebendrauju, nesusipažįstu, tai yra blaškymasis, neapsisprendimas, dar kažkas“. Tai yra iš tikrųjų – tu jautiesi tarp mažumų dar mažuma (Viktoras, 28 m.).

Kai kurie tyrime dalyvavę žmonės ne visada galėjo atskirti, ar jų požiūris yra bifobija, ir dažnai pateisindavo tokias homoseksualų nuostatas:

Ne tai, kad diskriminacija gal iš homoseksualų, bet toks kaip pavojaus pajutimas, atsišalinimas: „nu čia gal geriau neprasidėti, nes“, nu jeigu, tarkim, mergina su mergina, „tai ji vis tiek pas vaikiną išeis“, nes taip yra lengviau šioj visuomenėj. Nu man atrodo taip. Tai nežinau, ar tai labiau diskriminacija, ar toks savisaugos instinktas (Aistė, 27 m.).

Tačiau svarbu pabrėžti, kad apskritai atmosfera, susiklosčiusi tarp homoseksualų, vertinama kaip gana pakanti. Žmogus dažniausiai gali neslėpti savo

biseksualumo, tačiau neatmetama galimybė, jog įmanoma sulaukti ir neigiamų reakcijų.

Kalbant apie bifobiją, patiriamą iš heteroseksualių žmonių pusės, pastebėtas gajus informantų požiūris, kad heteroseksualai į biseksualumą žiūri atsainiau, nes supranta jį kaip pramogą ir (arba) elgseną, iš dalies atitinkančią heteronormatyvumą. Tačiau vis tiek sunku nustatyti, koks turinio aspektu yra heteroseksualių asmenų požiūris į biseksualumą, nes dažniausiai biseksualumas yra nematomas ir slepiamas. Galų gale teiginys, jog heteroseksualai į biseksualumą žiūri atsainiau nei homoseksualai, prieštarautų Michele J. Eliason (1997) tyrimo, kurio metu nustatytas glaudus ryšys tarp homofobijos ir bifobijos, išvadoms. Homofobijos „pranašai“ – vyriška lytis, tikėjimas tradiciniais vaidmenimis, religingumas, autoritariškumas, amžius ir pažįstamų gėjų ir lesbiečių skaičius – yra analogiški bifobijos „pranašams“ (Eliason 1997, 324). Tad galima beveik užtikrintai teigti, jog bifobijos lygis būtų beveik toks pat aukštas kaip ir homofobijos. Savo ruožtu faktą, jog biseksualumo temos vengiama, pavyzdžiui, spaudoje, irgi galima laikyti bifobija, kadangi šių žmonių gyvenimo būdas nėra laikomas validžiu.

Pasak informantų, tiesioginės bifobijos jie beveik nejaučia, o visa į juos nukreipta neapykanta yra labiau homofobinio pobūdžio, kadangi itin dažnai jie patiria, jog heteroseksualūs asmenys tiesiog sutapatina biseksualus su homoseksualais. Todėl ir visa galima neigiama reakcija paprastai yra panaši į reakciją į homoseksualus:

Ne, aš čia nejaučiu [bifobijos], bet kaip aš jau ir minėjau, aš nejaučiu, kad visuomenė išskirtų atskirą segmentą toki, nes visas skirstymas yra natūralai arba pydarai. O biseksai tai, kaip sakant, jie turi... turi galimybę išnešti kailį, bet gali ir neišnešti, ta prasme, būti nurašyti į paprasčiausius pyderastus (Saulius, 39 m.).

Informantai pripažino, kad jiems daromas spaudimas dažnai yra homofobinio, o ne bifobinio pobūdžio, kadangi heteroseksualioji dauguma neskiria biseksualumo nuo homoseksualumo, o tiesiog vertina juos neigiamai, kaip ir bet kokią kitą neheteroseksualią elgseną.

Atsivėrimas. Bifobinė ir homofobinė aplinka dažnai skatina internalizuotą bifobiją (t. y. kai biseksualus asmuo pats jaučia bifobinius jausmus sau ir kitiems biseksualams), ir dėl viso to biseksualiems asmenims itin sunku atsiverti tiek sau, tiek aplinkiniams. Kad asmuo galėtų atvirai kitiems atskleisti savo orientaciją, visų pirma jis turi atsiverti pats sau. Biseksualių žmonių orientacijos suvokimo ir atsivėrimo sau procesas vyksta vėliau, nes heteroseksualūs ir homoseksualūs konstruktai nėra lygiavėrciai: individai auginami, heteroseksualią tapatybę laikant natūralia, o neheteroseksualios tapatybės vystymasis reikalauja prieštaravimo tarp pradinės heteroseksualios tapatybės ir psichoseksualinio patyrimo suvokimo (Rust 1993, 71). Pats suvokimas turi įveikti iš pradžių heteroseksualųjį konstrukta, po to homoseksualųjį ir tik paskui pasiekti biseksualųjį savęs supratimo konstrukta (Gooß 2008, 15).

Tyrimė dalyvavę informantai gan aktyviai kontroliuoja, kam ir kiek jie atsiveria. Pavyzdžiui, atsivėrimo **romantiniams partneriams** taktikos yra gana skirtingos. Dalis informantų vengia atskleisti savo tapatybę priešingos lyties partneriams, t. y. užmezgę heteroseksualius santykius. Pagrindinės priežastys yra baimė, jog jie bus nesuprasti, kad jiems bus taikomi neigiami stereotipai, o dėl iš pažiūros teigiamų stereotipų, pavyzdžiui, tariamos biseksualų seksualinės saviraiškos laisvės, jie traktuojami kaip įrankis pajvairinti seksualinį gyvenimą (tarsi biseksuali moteris yra nuolat pasiruošusi grupiniam seksui).

Kita informantų grupė atsiveria bent jau daugumai arba net visiems savo romantiniams partneriams, nepriklausomai nuo jų lyties. Šie informantai pabrėžia, kad reakcija į jų biseksualumą būdavo „normali“ arba net teigiama. Vieni tokias reakcijas aiškino savo išsirinktų partnerių supratingumu ir tolerancija, kiti (ypač tai galioja tiems, kurie paprastai užmezga daug trumpalaikių santykių) – jog „...visiems dzin. Nieks nereaguoja į tokius dalykus: ar tu vedęs, ar tu ką turi. Paprasčiausiai klausia iškart, ar tu su kuo gyveni, ar tu negyveni. Toks klausimas“ (Miroslavas, 38 m.).

Dvi likusios informantės atsivėrdavo daliai žmonių, nepriklausomai nuo jų lyties, ir sulaukdavo labai skirtingų reakcijų. Tad galima daryti išvadą, jog nėra bendrų atsivėrimo romantiniams partneriams taktikų. Tiesiog egzistuoja bendra tendencija, jog moterų biseksualumas gali būti traktuojamas atsainiau ir suobjektyvinant moterį kaip naujų seksualinių pojūčių galimybę, – tai paskatina kai kurias moteris vengti atsiverti vyrams. Apskritai akivaizdu, jog atsivėriama ne visiems partneriams be išimties, o tik tiems, kurie laikomi „patikimais ir supratingais“ žmonėmis.

Atsivėrimas **darbovietėje ar mokslo įstaigoje** buvo vienas aiškiausių ir labiausiai visus informantus vienijančių biseksualios socialinės tapatybės formavimosi aspektų. Absoliučiai visi informantai paminėjo, jog jie nėra atsivėrę minėtose socialinėse erdvėse. Motyvai yra susiję su šių vietų nereikšmingumu jų gyvenimui ir (arba) ten vyraujančiomis homofobinėmis nuotaikomis. Socialiai daugelis informantų yra laikomi heteroseksualiais asmenimis ir ne vien dėl heteronormatyvumo, preziuruojančio, kad visi žmonės turi būti heteroseksualūs, bet dėl praeityje arba dabartyje informanto turėtų akivaizdžių heteroseksualių santykių:

Draugai arba pažįstami, arba kolegos mato heteroseksualia už tai, kad aš gi buvau ištekėjus, turėjau tą ilgalaikį draugą, paskui vėl... nu vat tiesiog vyrų mano periode buvo daugiau. Todėl va dabar kai kuriems yra labai sunku suvokti, kas čia atsitiko, kodėl čia viskas taip persivertė į kitą pusę... [...] netgi žinodami, kad aš turiu draugę, kad aš turiu partnerę, kad mes su ja ruošiamės, va sakau, kurt bendrą ateitį, jie sako: „ne, tu esi heteroseksuali, čia tavo vienas vienintelis atvejis gyvenime“ (Kristina, 36 m.).

Tad apibendrinus atsivėrimo strategijas galima teigti, kad jos yra labai įvairios – nuo gana aktyvaus slėpimo, kai apie orientaciją žino tik artimiausi draugai,

iki beveik visiško neslėpimo. Tačiau dažniausiai žmonės atsargiai svarsto, kam atsiverti. Homoseksuali erdvė yra ta socialinė sfera, kurioje jie nebijo pasisakyti esantys biseksualūs. Tad asmenų, kuriems atsiveriama, orientacija yra labai svarbi. Paprastai vengiama ją atskleisti heteroseksualios orientacijos asmenims, nebent jie yra artimi draugai, šeimos nariai. Anot McLean (2007, 155), šito priežastis gali būti daugybė reikšmių, kurios suteikiamos biseksualumui. Dėl biseksualumo reikšmių gausos sunkiau identifiukuotis su biseksualumu, ir tai dar labiau gilina visuomenės nesupratimą, kas tai yra. Šią išvalgą patvirtina ir šio straipsnio autorės atliktas tyrimas. Informantai ne kartą pabrėždavo, jog biseksualumas turi labai daug reikšmių, ir kiekvienas jį supranta savaip, dėl to bijoma, kad atsivėrusiam biseksualui tiesiog gali būti pritaikyti nepagrįsti stereotipai.

Kadangi atsivėrimas Lietuvoje kol kas dėl daugelio priežasčių yra nepalankus biseksualiems asmenims, jie pasirenka **laviravimo** strategiją. Tai savotiška apsimitimo politika (angl. *politics of passing*), kuri, anot Eve Kosofsky Sedgwick, būtina norint išgyventi ir sėkmingai veikti viešumoje, grindžiamoje heteroseksualumo normomis. Slėpimasis ir slaptumas vis dar formuoja daugelio biseksualų gyvenimus (Tereškinas 2007, 125–126). Laviravimo, t. y. gebėjimo judėti tarp heteroseksualios ir homoseksualios tapatybių, strategijos išaukštinimas yra žalingas ir dėl kitos priežasties: remiantis tokia prieiga, būti biseksualiam reikėtų būti ir homoseksualiam, ir heteroseksualiam, tačiau toks mąstymas neleisť mums pažinti biseksualumo reiškinio *per se* (Gooß 2008, 19–20) ir lemtų jo nuolatinį nematomumą (Bower, Gurevich, Mathieson 2002, 43).

Nematomumas. Laviravimo strategija sąlygoja biseksualių asmenų nematomumą. Tyrimo metu paaiškėjo, kad jeigu jau kalbama apie marginalines visuomenės grupes, lytinių mažumų atveju būna eskaluojami klausimai, susiję su homoseksualumu, o biseksualumo temos vengiama, nes biseksualumas dažnai laikomas ne atskira orientacija, o pereinamąja faze (dažna homoseksualų nuomonė) arba noru paįvairinti seksualinį gyvenimą (dažna heteroseksualų nuomonė). Tokia tendencija stiprėja ir dėl vyraujančio įsitikinimo, jog seksualinis polinkis yra dichotomiškas, t. y. gali būti nukreiptas tik į priešingą lytį arba į tą pačią lytį. Esant tokiam kontekstui, biseksualai nepatenka nė į vieną iš šių kategorijų, todėl traktuojami kaip neapsisprendę, nesąžiningi arba patiriančys savotišką tranzitinę būseną homoseksualumo link.

Nematomumas palaiko „auksinę“ heteronormatyvumo taisyklę: visa, kas neheteroseksualu, turi likti privačioje sferoje ir neturi būti keliama į viešumą. Jeigu matomumą traktuotume kaip privilegiją (Steinbugler 2005, 429), biseksualai jos nenori. Absoliuti dauguma informantų pripažįsta, jog dėl biseksualumo nematomumo jų gyvenimas fiziškai yra lengvesnis negu heteroseksualių asmenų, kadangi atsiranda galimybė laviruoti tarp skirtingų bendruomenių – heteroseksualų ir homoseksualų. Natalija kelia klausimą, ar apskritai būtina biseksualams būti matomiems:

Bet o ar biseksualai irgi kenčia, kad jie nematomi visuomenei? [...] Nu kas „nematomumas“, tai aš suprantu. O kas „matomumas“,

kaip jis turėtų būti, „matomumas“? Ar gėjai labai matomi yra? Per paradą tik pamatysi. Ir tik girdėjo apie tuos gėjus, bet ne kiekvienas yra per savo gyvenimą matęs tą gėjų, ne kiekvienas matė jo gyvenimo būdą. Tas pats ir biseksualams. [...] Gal jeigu būtų daugiau pas biseksualus problemų iš tikro visuomenėje, tai gal tada tas matomumas ir būtų reikalingas. O kol kas, žinai, tyliai jie kiekvienas sau gali gyventi. Nu tobulai tu niekam nepadarysi, žinai, svarbiausia reikia gyventi ir kitiems netrukdyti iš tikro, bet turėti vienodas teises, ar ne? Kai tas biseksualas, kuris neturi teisių, nes homoseksualiuose oficialiai, ar ne, santykiuose, tai jisai nori būti matomas. O tas, kuris biseksualas heteroseksualiuose santykiuose, tai jam to matomumo ir nereikia! (Natalija, 26 m.).

Nematomumas yra savotiškas gelbėjimosi ratas nepalankioje homofobinėje ir bifobinėje atmosferoje. Biseksualumas leidžia nepalankioje situacijoje prisistatyti kaip heteroseksualiam asmeniui:

[Biseksualas] gali kiekvieną minutę, nu, jisai yra ir su ta lytim, ir su ta lytim, bet jeigu kažkas ką nors prikibtu, tai tu gali kiekvieną minutę save apginti, pasakyti, kad „ne, aš nesu tokia ir tokia, aš esu būtent tokia kaip ir jūs“. Aš galiu... irgi, tarkim, esu su vaikinu... tas ir tas mane matė, gali paklausti ir visa kita. Turi tą vis dėlto „atsarginį išėjimą“ (Renata, 25 m.).

Tačiau su tokia nuomone sutinka ne visi tyrime dalyvavę informantai. Pavyzdžiui, Kristina mano, jog socialinis biseksualumo nematomumas yra neigiamas reiškinys, kadangi jis skatina neigiamų stereotipų apie biseksualus formavimąsi. Viktoras taip pat pritaria nuomonei, jog nematomumas nėra teigiamas dalykas, kadangi matomumo ir „atsiskleidimo bet kurios orientacijos stoka apsunkina“:

...nes kuo daugiau žmonių turbūt viešai apie tai kalbėtų, tuo galbūt būtų visiem lengviau. Bet, aišku, kuo labiau kalbėtume apie biseksualumą, tuo daugiau būtų supratimo ne tik mažumų bendrai, bet būtent ir tos grupės žmonių, nes taip tu iš esmės su biseksualiais žmonėmis susiduri tai tikrai homoseksualioje toje erdvėje (Viktoras, 28 m.).

Nu, ką reiškia „gerai, jeigu tu gali laviruot“? Tai nėra gerai. Mūsų visuomenės sveikimo požiūriu tai nėra gerai. Turi būti apie tai kalbama. Bet vėlgi [...] labai greitai viskas yra pritempiama prie gėjų... tikrai gėjų kaip kažkokio fantomo... (Lukas, 24 m.).

Tad galima daryti išvadą, kad tyrime dalyvavusiems asmenims aktualesnės ir kontekstiškai palankesnės yra individualistinio pobūdžio, o ne grupinės strategijos, t. y. strategijos, kurios priimamos ir vykdomos *ad hoc*, o palankūs rezultatai matomi iškart. Taigi trūksta toliaregiškumo. Susiduriama su **nematomumo dilema**: viena vertus, nematomumas heteronormatyvioje aplinkoje palengvina

biseksualių asmenų gyvenimą, įgalindamas individą laviruoti tarp tapatybių ir nepatirti didesnių psichologinių nuostolių. Kita vertus, tas pats nematomumas dar labiau blogina jų prastą socialinę padėtį, prisidėdamas kuriant stereotipus. Tai stiprina bifobiją, nes egzistuoja nemažai su ja susijusių problemų, kurios gali būti sprendžiamos tik perkėlus biseksualumo tematiką į viešąjį diskursą.

Bendruomenė. Šią tapatybės raidos schemą galėtų pakeisti ne lavravimo strategijos, bet LGBT aktyvizmo (prisijungimo prie bendruomenių) arba bent jau didesnio atsivėrimo strategijos pasirinkimas. Tokiu atveju alternatyvūs gyvenimo būdai galėtų konkuruoti dėl lygiavertės pozicijos heteroseksualumo atžvilgiu. Tačiau informantams nereikia būtent biseksualių žmonių bendruomenių, ir dauguma nesupranta jų prasmės. Reali situacija yra tokia, kad biseksuali bendruomenė Lietuvoje neegzistuoja. Tai panašiau tiesiog į pavienių, atskirų individų masę, iš kurių dalis pasirenka arba homoseksualius santykius ir dažnai kartu – homoseksualią bendruomenę kaip savirealizacijos erdvę, arba heteroseksualius santykius. Fizinio aspektu nėra jokios erdvės, kur galėtų susirinkti *tik* biseksualūs asmenys: nėra biseksualams skirtų vakarėlių, renginių ir t. t. Tai gali lemti kelios priežastys.

Visų pirma, priešingai nei Vakarų šalyse, kur bifobija tarp homoseksualių žmonių yra itin gabi, Lietuvoje biseksualai randa savotišką prieglobstį būtent homoseksualų bendruomenėje. Tyrimo metu paaiškėjo, kad ji nėra itin priešiška biseksualų atžvilgiu ir stipriausia bifobija, kokia gali pasireikšti iš jų pusės, yra „patraukimas per dantį“, anot informanto Luko, ar galbūt atsargesnis bendravimas. O Vakarų pasaulyje apstu pavyzdžių, kai biseksualūs žmonės sulaukia net homoseksualų grąsinimų (Ault 1996, 318).

Vakaruose dėl didelės homofobijos gėjų bendruomenė susiaurino jai priklausančių žmonių kategoriją, todėl biseksualai buvo iš jos išstumti ir stigmatizuojami. Todėl Vakaruose ir kilo didesnis poreikis erdvių, skirtų tik biseksualiems žmonėms (Eadie 1999, 123). Lietuvoje diskusijų šiuo klausimu stoka paaiškinama tuo, kad LGBT bendruomenė ir pats gėjų judėjimas nėra ganėtinai išsivystę, todėl, siekdami padidinti judėjimo narių skaičių, jie nediskriminuoja nehomoseksualios orientacijos žmonių. Netgi tie informantai, kurie teigė jaučiantys dvigubą diskriminaciją, vis tiek nemanė, kad būtinai turi kurtis atskira biseksualų bendruomenė.

Svarbiausia bendruomenės nebuvimo priežastis yra monoseksistinė kultūra. Dėl jos individai yra priversti rinktis arba heteroseksualią, arba homoseksualią socialinę tapatybę. Veikiami heteroseksistinės kultūros, jie dažnai renkasi „patogesni“ variantą – heteroseksualumą.

Kaip paaiškėjo iš tyrimo, informantai naudoja skirtingas biseksualios tapatybės „gerinimo“ strategijas. Tačiau siekiant, kad biseksualiai socialinei tapatybei formuotis Lietuvoje būtų kuo mažiau sunkumų ir kliūčių, palankiausia yra trečioji – socialinės konkurencijos – strategija. Vis dėlto savo situacijose dauguma informantų dėl įvairių priežasčių ieško lengvesnių ir palankesnių strategijų, bet jos ir toliau palaiko sistemą, lemiančią biseksualių asmenų marginalią padėtį.

Tokį biseksualų elgesį iš dalies galima paaiškinti Lietuvos gyventojų **pilietiniu pasyvumu**. Šį pilietinį pasyvumą jungiantis į bendruomenes ir organizacijas kovoje dėl lygių teisių, anot Mindaugo Degučio (2004, 86), nulėmė sovietinė Lietuvos praeitis. Iš tiesų sovietinio laikotarpio socialinės normos ir vertybės buvo politinės kultūros išraiška. Viena iš jos ypatybių – nepaprastai didelė kiekvieno žmogaus gyvenimo priklausomybė nuo valstybės, ir tai savo ruožtu skatina asmens nesavaranikiškumą. Visuomenė pradeda tikėtis ir laukti valstybės paramos ar daugelio sričių reguliavimo, nesugebama prisiimti atsakomybės. Šis sovietinio mentaliteto bruožas niekur neišnyko ir Lietuvai tapus demokratine valstybe, tad šalyje ir toliau vyrauja pasyvios politinės kultūros modelis. Nemažai Lietuvos piliečių yra nepatenkinti savo padėtimi ir visuomenės gyvenimo tvarkymo būdais, tačiau dauguma jų išlieka pasyvūs ir nesuvokia savęs kaip potencialių politikos veikėjų (Degutis 2004, 103).

Kalbėdamas apie homoseksualių žmonių pasyvumą Lietuvoje, Tereškinas (2007, 119) teigia: „suvokdami, kad vieša jų veikla galėtų pagerinti visuomenės požiūrį į homoseksualius asmenis, kai kurie gėjai ir lesbietės yra bandę kurti organizacijas ir vienyti homoseksualius asmenis bendrai veiklai, tačiau jų pastangos pasirodžiusios bevaisės. Galiausiai jie suvoke, kad jų veikla buvusi skirta tik labai ribotam asmenų ratui ir neatnešusi rezultatų, kokių jie tikėjosi“. Biseksualių asmenų atveju paskata jungtis į bendruomenes yra dar mažesnė, kadangi jie iš esmės gali pasirinkti puoselėti heteroseksualiąją savo tapatybės dalį. Tai taip pat paaiškina informantų ambivalentiškumą biseksualios bendruomenės atžvilgiu.

Monogamija (ar jos trūkumas) yra kitas gan netikėtai tyrimo metu paaiškėjęs dalies biseksualų gyvenimo aspektas, labai dažnai patirtas informantų. Svarbu pabrėžti, jog ši problema liečia tik dalį biseksualų. Jos esmė yra ta, kad kai kurie biseksualūs asmenys, nors ir užmezgę ilgalaikius sėkmingai palaikomus santykius, po tam tikro laikotarpio⁸ ima jausti priešingos lyties partnerio negu turimas poreikį (pvz., biseksuali moteris, gyvendama poroje su vyru, jaus poreikį turėti intymių santykių su kita moterimi, bet ne su kitu vyru). Svarbu šio reiškinių nesupainioti su neištikimybės reiškiniu, paplitusiu heteroseksualių ar homoseksualių asmenų porose, kai asmuo būna neištikimas su tos pačios lyties kaip ir turimas partneris asmeniu.

Reikia pabrėžti, jog biseksualų asmenį esami santykiai gali tenkinti visais aspektais ir atitikti gerų ar net labai gerų romantinių santykių kriterijus, tačiau šiam asmeniui iškyla tarsi fiziologinis poreikis užmegzti santykius su kitos lyties negu dabartinis partneriu. Tokia ypatybe pasižymėjo dalis informantų – Inga, Saulius, Vita, Miroslavas ir Viktoras. Jie teigė, kad monogaminiai santykiai negalėtų jų tenkinti ilgesnį laiko tarpą:

Aš galvojau, kad man, na, tarkim, jeigu aš dabar vat apie tokį kaip statusą šeimos, ar ne, kad aš gyvenčiau su kažkokiu vyru... bet aš jaučiu, kad vis tiek norėčiau [tuo pat metu] turėti santykius su kokia nors moterimi. [...] Aš vis tiek dabar tai suprantu, kad taip yra. [...]

⁸ Laikotarpis gali labai varijuoti.

Aš dabar taip galvoju, kad aš dabar tiesiog priversta sau tą pasakyti, kad taip yra. O jeigu aš gyvenčiau su kažkokia moterimi, ateitų kažkoks laikas, kad aš vis tiek norėčiau būti su vyru (Inga, 38 m.).

Išėjimai laikomi poligaminio pobūdžio santykiai:

Tu poroje negali išgyventi ne todėl, kad to žmogaus tu jau nebe myli, ne todėl, kad jam kažkas... [...] Ta priklausomybė emocinė labai stipri. Jinai psichofiziologiniam lygmeny. Negali taip „apsispręsti“... [...] Kuo labiau nori tą išspręsti, tuo tau sudėtingiau darosi. Sakau, man dabar nėra poreikio tai spręsti. Aš puikiai galėčiau būti su žmogum – su ja arba su juo, jei tikrai būtų bendras susitarimas vienam kito psichologiniais, tokiais emociniais dalykais nežaloti. Na, labai baisiai gal nuskambės tau, jaunam žmogui, – „lovos partneriai“, bet tai yra pats geriausias variantas tokiems santykiams. Nes jeigu tu ten gyvensi – skaudinsi, čia gyvensi – skaudinsi... (Inga, 38 m.).

Būtina pabrėžti, jog tai būdinga tik daliai biseksualų. Kiti informantai teigė, jog jie neturi su monogamija susijusių problemų, o kai kurie tokį elgesį netgi smerkė:

Tai reiškia, tas, kas blaškosi, tai reiškias, jog jisai yra neapsisprendęs ar dar neatsivėrė savyje. [...] Tai vat aš ir sakau apie tą blaškymąsi tarp partnerių. Pas mane tai nėra to. Sakau, jeigu aš pasirenku žmogų, tai aš jau esu su juo. Nes aš nesu su jo lytim. Tarkim, patiko man vaikinai, man viskas jame patinka, ir aš tiesiog esu su juo. Nu, bet, žinoma, vėlgi atsiranda tas [nuobodumas] ir visa kita, bet man su juo smagu. Fiziškai traukia mane. Paskui tas viskas dingsta, tarkim, ar ne, susipykom, keliai nesusiję, išsiskyrėm, viskas. Aš vėlgi esu laisva, aš galiu rinktis, kas mane patrauks šį kartą – ar vaikinai, ar mergina (Renata, 25 m.).

Dėl šio reiškinių ir iš jo kylančių stereotipų manoma, kad toks elgesys yra būdingas visiems biseksualams, todėl šios mažumos atstovai, kaip jau minėta, itin dažnai ignoruojami kaip potencialūs rimtų romantinių santykių partneriai.

Monogamijos problemos priežastys neglūdi heteronormatyvume (pavyzdžiui, kai kuriose musulmoniškosiose šalyse heteronormatyvumas ir poligamija yra visiškai suderinami procesai). Be to, šis reiškinys būdingas net ne visiems tyrime dalyvavusiems biseksualams. Remiantis Weinbergo, Williamso ir Pryoro (1994, 78) biseksualių žmonių tyrimais, daugelio monogamijos problemą patiriančių asmenų išivaizduojami idealūs santykiai privalo turėti nemonogamijos aspektą, t. y. užmezgęs ilgalaikius santykius, biseksualus partneris norėtų turėti galimybę elgtis nemonogamiškai. Tokį reiškinį patvirtina ir McLean Australijoje atliktas 60 biseksualių vyrų ir moterų tyrimas (McLean 2004). Šio reiškinių priežastis yra ta, kad dauguma informantų, su kuriais minėtame tyrime teko kalbėtis, pirmenybę teikdavo seksualinei įvairovei, įskaitant ir galimybę būti

su abiejų lyčių atstovais. Ypač dažnai minėta, kad nerealu tikėtis, jog vienas partneris sugebės patenkinti visus biseksualaus asmens poreikius (Weinberg, Williams, Pryor 1994, 78).

Biseksuali tapatybė. Biseksualią tapatybę informantai įsivaizduoja kaip hibridinį darinį, kurio viena pusė yra homoseksuali, o kita – heteroseksuali, ir biseksualai, priklausomai nuo aplinkybių, gali vieną ar kitą pusę tiesiog „įjungti“ arba „išjungti“ (McLean 2007, 156):

Gali prisitaikyt prie visko. Gali normalus būt homoseksualas, gali normaliu būt heteroseksualu. Gali save neparodyti taip, kuom tu esi. Biseksualas yra biseksualas, sakau. Tai gali tvyrot ir prie šitų, su tais būt ir su tais būt, ir su tais, ir savim. Kaip normalus žmogus (Miroslavas, 38 m.).

Įdomu tai, kad dalis panašią nuomonę turinčių informantų tai laiko dideliu privalumu, o ne apsunkinimu. Jie nesijaučia priversti slėpti dalį savęs. Vis dėlto kita dalis informantų neretai minėdavo, kad jie verčiami atmesti dalį savęs, ir šis informacijos slėpimas, poreikis save pristatyti tik kaip heteroseksualų ar tik kaip homoseksualų asmenį, priklausomai nuo aplinkos, juos slegia. Anot McLean, toks elgesys turi labai didelę įtaką biseksualumo kaip legitimios seksualinės tapatybės kategorijos nepripažinimui ir negilina visuomenės supratimo apie biseksualumą (McLean 2007, 156). Maža to, anot Bower, Gurevich ir Mathieson, egzistuoja tiek epistemologinis, tiek ontologinis imperatyvas išlaikyti biseksualumo sąvoką (t. y. netraktuoti biseksualumo kaip heteroseksualumo ir homoseksualumo junginio) kaip priemonę atsiskirti nuo kitų seksualinių kategorijų ir taip įteisinti šių žmonių gyvenimo tikrovę (Bower, Gurevich, Mathieson 2002, 34).

Išvados

Tyrimas parodė, kad vienareikšmiškai perteikti biseksualių asmenų santykį su socialine tikrove yra sudėtinga. Viena vertus, biseksualios socialinės tapatybės formavimasis Lietuvoje labai vangus, kadangi susiduriama su daugybe kliūčių, kurių dalis nebūdinga homoseksualios socialinės tapatybės vystymuisi. Tai reiškia, jog biseksuali socialinė tapatybė formuojasi dar sunkiau nei homoseksuali. Pagrindinės kliūtys yra monoseksizmas, visuomenės nesupratimas apie šį reiškinį ir monogamijos problema. Kita vertus, informantai beveik vienbalsiai teigėdavo, jog jiems, kaip biseksualams, Lietuvoje „gyventi yra lengviau“ negu homoseksualios orientacijos asmenims, nes turi galimybę kaitalioji tapatybes ir dažniausiai sakyti „tik pusę tiesos“. Tad galima daryti paradoksalų išvadą, jog priešastys, lemiančios sunkesnę biseksualios socialinės tapatybės formavimąsi, iš esmės sutampa su aplinkybėmis, kurios ir suteikia biseksualiems žmonėms lavravimo tarp tapatybių galimybę ir socialiai, bet nebūtinai psichologiškai, palengvina jų gyvenimą.

Informantai, siekdami konstruoti pozityvią biseksualią socialinę tapatybę, pasitelkia skirtingas strategijas. Pirmenybė teikiama tokioms, kurios leidžia pagerinti savo socialinę situaciją *ad hoc*, todėl susitelkiama labiau ties individualiomis, o ne grupinėmis taktikomis. Tai lemia tiesioginę išvadą, kad išlaikomas *status quo* tarpgrupiniuose – dominuojančios heteroseksualios ir subordinuotos biseksualios grupių – santykiuose ir toliau palaikoma marginalinė biseksualių asmenų padėtis Lietuvoje.

Informantai konstruoja pozityvią biseksualią socialinę tapatybę, pabrėždami biseksualių žmonių socialinio ir fizinio nematomumo privalumą, galimybę laviruoti tarp heteroseksualios ir homoseksualios tapatybių ir, svarbiausia, šiuos veiksmus laiko buvimo biseksualiu privalumu. Visa tai ir toliau didina šios socialinės grupės nematomumą, kuris galiausiai sąlygoja bifobiją. Tačiau bifobija nėra tokia gaji ir žalinga, kad dauguma biseksualų norėtų imtis aktyvių veiksmų savo socialinei padėčiai gerinti, pavyzdžiui, jungtis prie LGBT judėjimo Lietuvoje ir pan.

Biseksuali socialinė tapatybė Lietuvoje beveik neturi nei sociokultūrinės, nei fizinės erdvės, kurioje ji galėtų formuotis. Tai nenuostabu, kadangi dalis informantų patys laiko savo biseksualią tapatybę nelegitimia ir nevalidžia, teigdami, jog jos esmė – galimybė, priklausomai nuo aplinkybių, būti heteroseksualiam arba homoseksualiam. Tai liudija ir labai dažnai pasitaikantis biseksualių asmenų inkorporavimas į homoseksualią bendruomenę (rečiau – į LGBT) ir negebėjimas matyti šių dviejų tapatybių socialinių skirtumų. Šitaip suvokiant tapatybę neįžvelgiamos jos savarankiško egzistavimo galimybės. Patys biseksualai sujungia savo biseksualias patirtis arba su heteroseksualiu, arba su homoseksualiu gyvenimo būdu.

Didžiausi sunkumai, kurių kyla biseksualios socialinės tapatybės formavimuisi Lietuvoje, yra heteronormatyvumo ir monoseksizmo nulemta homofobinė ir bifobinė aplinka, ribojanti asmenų atsivėrimo galimybes; biseksualių žmonių nematomumo sąlygotas lavravimo strategijos pasirinkimas, kuris ir toliau įtvirtina *status quo*, taip pat vengimas jungtis į LGBT judėjimą, kurį tikriausiai nulėmė Lietuvos gyventojams būdingas pilietinis pasyvumas.

Tyrimo rezultatai turi tam tikrų apribojimų, kurių dalį sąlygoja kokybinio tyrimo metodų prigimtis, t. y. nereprezentatyvumas. Kita dalis apribojimų yra susijusi su tuo, jog buvo pasitelktas gana siauras biseksualumo kaip seksualinio ir emocinio potraukio abiem lytims apibrėžimas, drauge neįtraukiant į imtį asmenų, pasižyminčių labiau diversifikuotomis biseksualumo formomis (tokiomis kaip seksualinis ir emocinis potraukis vienai lyčiai ir tik seksualinis potraukis kitai lyčiai). Manoma, jog asmenų, priklausančių toms biseksualumo kategorijoms, kurių neapėmė sudaryta imtis, gyvenimo patirčių trajektorijos turėtų ganėtinais skirtis nuo tyrime dalyvavusių asmenų.

Kad biseksuali socialinė tapatybė lengviau ir greičiau formuotųsi, būtina didinti biseksualių asmenų matomumą sociokultūriniame mūsų šalies gyvenime ir tuo pat metu mažinti monoseksistinės kultūros įtaką. Matomumo didinimo rezultatai išryškės tik praėjus ilgesniam laikotarpiui, todėl, pasitelkiant

LGBT aktyvizmą, reikėtų skatinti biseksualių asmenų kaip seksualinės mažumos pilietinį sąmoningumą. Praktiniame lygmenyje tai reikėtų, pavyzdžiui, su LGBT susijusiuose renginiuose, konferencijose pradėti aptarti biseksualių asmenų problemas ir gyvenimo subtilumus ir pan.

Literatūra

- American Psychological Association*, "Sexual Orientation and Homosexuality." Internetinė prieiga: <http://www.apa.org/helpcenter/sexual-orientation.aspx> [žiūrėta 2011 05 19].
- Ashmore, R. D., Deaux, K., McLaughlin-Volpe, T. 2004. "An Organizing Framework for Collective Identity: Articulation and Significance of Multidimensionality." *Psychological Bulletin* 130 (1): 80–114.
- Ault, A. 1996. "The Dilemma of Identity: Bi Women's Negotiations." In *Queer Theory / Sociology*, ed. S. Seidman, 311–330. Malden: Blackwell Publishers.
- Bower, J., Gurevich, M., Mathieson, C. 2002. "(Con)tested Identities: Bisexual Women Reorient Sexuality." *Journal of Bisexuality* 2 (2/3): 23–52.
- Deaux, K. 2001. "Social Identity." In *Encyclopedia of Women and Gender*, 1–2: 1–6. San Diego, CA: Academic Press.
- Delfi.tv*. 2011. „Homoseksualų eitynės baigėsi P. Gražulio ir K. Uokos išvesdinimu“, vaizdo reportažas, gegužės 8 d. Internetinė prieiga: <http://tv.delfi.lt/video/5JBoeb3/> [žiūrėta 2011 05 19].
- Eadie, J. 1999. "Activating Bisexuality: Towards a Bi/Sexual Politics." In *Bisexuality: A Critical Reader*, ed. M. Storr, 119–137. New York: Routledge.
- Eliason, M. J. 1997. "The Prevalence and Nature of Biphobia in Heterosexual Undergraduate Students." *Archives of Sexual Behaviour* 26 (3): 317–326.
- Goos, U. 2008. "Concepts of Bisexuality." *Journal of Bisexuality* 8 (1): 9–23.
- Hogg, M. A., Abrams, D. 1998. *Social Identifications: A Social Psychology of Intergroup Relations and Group Processes*. London: Routledge.
- Degutis, M. 2004. „Politinė kultūra“. In *Lietuvos politinė sistema: sąranga ir raida*, sud. A. Krupavičius, A. Lukošaitis, 83–104. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
- LR Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo pakeitimo įstatymas*. 2009. Internetinė prieiga: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=347291&p_query=&p_tr2 [žiūrėta 2011 05 22].
- McLean, K. 2004. "Negotiating (Non)monogamy: Bisexuality and Intimate Relationships." *Journal of Bisexuality* 4 (1/2): 83–97.
- McLean, K. 2007. "Hiding in the Closet? Bisexuals, Coming Out and the Disclosure Imperative." *Journal of Sociology* 43 (2): 151–166.
- Merino, M.-E., Tileaga, C. 2011. "The Construction of Ethnic Minority Identity: A Discursive Psychological Approach to Ethnic Self-Definition in Action." *Discourse Society* 22: 86–101.
- Mulick, P. S., Wright, L. W. Jr. 2002. "Examining the Existence of Biphobia in the Heterosexual and Homosexual Populations." *Journal of Bisexuality* 2 (4): 45–64.
- Paul, J. P. 1996. "Bisexuality: Exploring/Exploding the Boundaries." In *The Lives*

- of Lesbians, Gays and Bisexuals: Children to Adults, eds. R. C. Savin-Williams, K. M. Cohen, 436–461. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
- Rust, P. C. 1993. “‘Coming Out’ in the Age of Social Constructionism: Sexual Identity Formation among Lesbian and Bisexual Women.” *Gender and Society* 7 (1): 50–77.
- Steinbugler, A. C. 2005. “Visibility as Privilege and Danger: Heterosexual and Same-Sex Interracial Intimacy in the 21st Century.” *Sexualities* 8 (4): 425–443.
- Stets, J. E., Burke, P. J. 2000. “Identity Theory and Social Identity Theory.” *Social Psychology Quarterly* 63 (3): 224–237.
- Szymanski, M. 2009. “Bisexuality 101: How Many Bisexuals Are Out There?” *Examiner.com*. Internetinė prieiga: <http://www.examiner.com/bisexuality-in-national/bisexuality-101-how-many-bisexuals-are-out-there> [žiūrėta 2011 03 29].
- Tereškinas, A. 2007. *Esė apie skirtingus kūnus: kultūra, lytis, seksualumas*. Vilnius: Apostrofa.
- Weinberg, M. S., Williams C. J., Pryor D. W. 1994. *Dual Attraction: Understanding Bisexuality*. New York: Oxford University Press.
- Wetherell, M. 2009. *Theorizing Identities and Social Action*. London: Sage.
- Zaylia, J. L. 2009. “Toward a Newer Theory of Sexuality: Terms, Titles, and the Bitter Taste of Bisexuality.” *Journal of Bisexuality* 9: 109–123.
- Zdanevičius, A., sud. 2007. *Nematomi piliečiai. Apie homoseksualių žmonių teises ir homofobiją Lietuvoje*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.

The Experiences of Bisexuals and the Formation of Bisexual Social Identity in Lithuania

Summary

The article focuses on the lives of bisexual men and women in Lithuania. As a consequence of homophobia and heteronormativity in the country, bisexuality is regarded as at least to some extent an unacceptable set of sexual preferences and practices. Therefore, bisexuals as members of a subordinated social group are forced to deal with their negative identity and its consequences.

The article analyzes how bisexuals as members of a negatively regarded social group construct their bisexual social identity and what main obstacles they encounter in doing it. The theoretical background of this study is based on Henri Tajfel's social identity theory and on the integrated LGB (Lesbian, Gay, Bisexual) identity formation stage model. Eleven semi-structured interviews with bisexual men and women living in Lithuania were conducted for this article.

The study demonstrates that the bisexuals' relation to the social reality is twofold. On the one hand, the emergence of bisexual social identity is rather slow in Lithuania and in forming their identity bisexuals encounter a number of obstacles including monosexism and social ignorance. On the other hand, the participants of this research almost unanimously claimed that it is much easier to pursue a bisexual lifestyle in Lithuania than a homosexual one. The main reason for it is the ability to switch their identities and to voice, in most cases, only a “part of the truth.” The study draws a paradoxical conclusion: the reasons that are to be blamed for the slow formation of Lithuanian bisexual social identity coincide with the reasons that enable individuals to choose among different social identities that make their lives more bearable.